

Қазақстандағы чех қоныстанушылары

Чешские переселенцы в Казахстане

Қазіргі Қазақстан аумағына алғашқы чех қоныстанушылары Бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін келген. Ол кезде бұл жерге Бессарабиядан, Еділ бойынан және Украинаның оңтүстігінен алғашқы отбасылар қоныс аударған еді.

На территорию современного Казахстана первые чешские переселенцы прибыли ещё до Первой мировой войны, когда сюда переехали первые семьи из Бессарабии, Поволжья, а также с юга Украины.

Чехтердің Ресейге қоныс аударуы

XIX ғасырдың екінші жартысында чех жерлерінде халық саны үнемі өсіп отырғанымен, қолайлы ауыл шаруашылық жері азая берді. Бұл жағдай Австро-Венгрия монархиясының шеңберінде ғана емес, ең алдымен АҚШ-қа көшуге итермеледі. Алайда 1861–1865 жылдардағы АҚШ-тағы азаматтық соғыс бұл көші-қон ағынын уақытша болса да айтарлықтай өзгертті — ол сол кездегі Ресей империясына қарай бұрылды. 1861 жылы крепостнойлық құқықтың жойылуынан кейін мұнда шетелдік көші-қон үшін қолайлы жағдай қалыптасты. Негізгі көші-қон ағыны Волынь губерниясына, сондай-ақ Украинаның оңтүстігіндегі қара топырақты аймақтарға және Кавказға бағытталды. Кейбір чех отбасылары Қырымға да қоныстанды, мұнда Қырым соғысы (1853–1856) аяқталғаннан кейін, әсіресе татарларды бұл өңірден көшіру салдарынан жұмыс күшінің жетіспеушілігі байқалды. Дегенмен, түбектегі ауыл шаруашылық жағдай қолайсыз болғандықтан, чехтерге басқа жер бөлуді сұрауға тура келді. Осылайша олардың көбі Мелитополь уезіне қоныстанып, Чехоград ауылын құрды. Көші-қон келесі жылдары да жалғасты — ішкі қоныс аударулар есебінен де, Чехиядан келген жаңа қоныстанушылар есебінен де. Жер тапшылығы қатты сезілді, сондықтан чех қоныстанушылары жаңа аймақтарды да іздей бастады. Олардың бір бөлігі Солтүстік Кавказдың етегіне бет алды, мұнда чех ауылдары әлдеқашан пайда болған еді, ал басқалары Самара өңіріндегі Еділ бойына қоныс аударды. 1880-жылдардың басында чехтер қазіргі Молдова аумағына да жетті. Сол кезде Чехоградтан бірнеше отбасы Бессарабиядағы Кагул маңынан помещик Романенкодан жер сатып алып, бүгінге дейін бар Новоград ауылын құрды. Жалпы Ресей империясындағы чех қоныстанушыларының саны аз болған жоқ — Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында олардың саны 100 мың адамға жетті.

Волыньдегі Борятин ауылындағы чех тұрғындары. Олардың құрметіне қазіргі Қазақстан аумағындағы Ақмола ауданында атас ауыл аталған. Дереккөз: Халық жады

Чешские жители села Борятин на Борятин, в честь которого была названа одноимённая деревня в Ақмолинском районе на территории современного Казахстана. Источник: Память народа

Чехи направляются в Россию

Во второй половине XIX века, когда в чешских землях продолжалась расти численность населения, а подходящей сельскохозяйственной земли становилось всё меньше, это побудило многих жителей к миграции не только в рамках Австро-Венгерской монархии, но прежде всего в США. Однако с началом гражданской войны в США в 1861–1865 годах этот миграционный поток, по крайней мере временно, заметно изменился — в сторону тогдашней Российской империи, где после отмены крепостного права в 1861 году сложились благоприятные условия и для иностранной миграции. Основной поток мигрантов направлялся тогда в Волынскую губернию, а также в чернозёмные районы южной Украины и на Кавказ. Некоторые чешские семьи переселились и в Крым, где после окончания Крымской войны (1853–1856) ощущалась нехватка рабочей силы, в первую очередь из-за выселения татар из этого региона. Поскольку сельскохозяйственные условия на полуострове были неблагоприятными, чехи обратились с просьбой о выделении другой земли. Так многие из них оказались в Мелитопольском уезде, где основали деревню Чехоград. Миграция продолжалась и в последующие годы — как внутренняя, так и за счёт новых переселенцев из Чехии. Земельный голод был велик, и вскоре чешские поселенцы начали искать подходящие территории и в других регионах. Некоторые направились к предгорьям Северного Кавказа, где уже были основаны чешские поселения, другие переселились в Поволжье — в район Самары. В начале 1880-х годов чехи добрались и до территории современной Молдавии. Тогда несколько семей из Чехограда приобрели землю у помещика Романенко в Бессарабии, недалеко от Кагула, где основали деревню Новоград, которая существует и сегодня. Общее количество чешских колонистов в Российской империи было немалым — к началу Первой мировой войны оно достигло 100 000 человек.

Қазақтың ұшы-қиыры жоқ даласы

Ресей империясының ұлан-ғайыр аумағын қоныстандыру үрдісі XX ғасырдың басында да жалғасты. Бұл кезеңде әңгіме негізінен Сібірдің шалғай әрі өмір сүруге қолайсыз аймақтары, сондай-ақ қазіргі Солтүстік Қазақстан аумағы туралы болды. Қазіргі Қазақстан жерін Ресей XIX ғасыр бойы біртіндеп өзіне қаратты. XIX–XX ғасырлар тоғысында Қазақстанның солтүстік өңірлеріне славян халқының, негізінен орыс пен украиндардың қоныс аударуы жаппай сипат алды. Тек екі онжылдық ішінде (1897–1916) Қазақстанға қоныстанушылар саны 1,3 миллион адамға жетті. Осы кезеңде, яғни Столыпиннің аграрлық реформалары (1906–1912) кезінде, чехтердің де қазіргі Қазақстан аумағына келуі жүзеге асты. Чехтер мұнда кемінде екі таза чех ауылын құрды. Бізге белгілі алғашқы ауыл — Боратин — 1907 жылы Ақмола округінде Самара губерниясынан келген чехтер тарапынан негізделді. Ол Петропавл мен Қарағанды арасындағы теміржол бойында (қазіргі елорда Астанадан шамамен 100 км қашықтықта) орналасқан еді. Қолайсыз климаттық жағдайларға байланысты ауыл біртіндеп қаңырап, ақырында толық жойылды, шамамен XX ғасырдың 60–70-жылдары. Екінші чех ауылы — Бородиновка — қазіргі Ресей Федерациясының шекарасынан тура 100 км қашықтықтағы Солтүстік-Батыс Қазақстан даласында пайда болды.

Казахские бескрайние степи

Тенденция заселения огромной территории Российской империи продолжилась и в начале XX века. В это время речь шла в основном о отдалённых и не слишком благоприятных для жизни районах Сибири, а также о территории современного Северного Казахстана. Земли нынешнего Казахстана Россия подчиняла себе постепенно в течение XIX века. Миграция славянского населения — преимущественно русских и украинцев — в северных районах Казахстана приняла массовый характер на рубеже

ХІХ і ХХ ғасырлар. Тек за екі деңізде (1897–1916) саны ыренелері в Казхстан дотгто 1,3 миллион человек. Именно в этот период, во время так называемых сталинских аграрных реформ (1906–1912), произошёл и приход чехов на территорию современного Казахстана. Чехи здесь основали как минимум две полностью чешские деревни. Первая известная нам деревня — Борятин — была основана в 1907 году в Акмолинском округе чехами из Самарской губернии. Она располагалась у железнодорожной линии между Петропавловском и Карагандой (примерно в 100 км от нынешней столицы Астаны). Из-за неблагоприятных климатических условий деревня постепенно пустела и окончательно исчезла, предположительно в 60-х или 70-х годах ХХ века. Другая чешская деревня, названная Бородиновка, возникла в степях Северо-Западного Казахстана, примерно в 100 км по прямой от границы с современной Российской Федерацией.

1. Приврацкийлер әулеті Бородиновқа қоныстанған алғашқы отбасылардың бірі болды. Әскери батыр Приврацкийдің әкесі Франц Приврацкий (үлкені) суретте ортасында өзінің бірінші әйелімен бірге бейнеленген (сурет: Антонин Приврацкий).

1. Семья Приврацких была одной из первых, кто поселился в Бородиновке. Франц Приврацкий-старший (отец военного героя Приврацкого) на фотографии в центре со своей первой женой (фото: Антонин Приврацкий)

2. Франц Приврацкий Бородиновқадағы христиан зиратында жерленген алғашқы адамдардың бірі болды (сурет: Эрик Лукас).

2. Франц Приврацкий был одним из первых, кого похоронили на христианском кладбище в Бородиновке (фото: Эрик Лукас)

Бородиновка – дала ортасындағы Чехияның бір бөлшегі

Бородиновка (2000 жылдан бастап — Шығырлы) бүгінде айтарлықтай қаңырап қалған ауыл болғанымен, әлі де айналасындағы жерлерден ерекше көрінеді. Шекезіс даланың ортасында, шағын сайда орналасқан ауыл биік ағаштармен, шағын тоғаймен және кең жеміс бағымен қоршалған. Алдыңғы аулалар мен жеміс ағаштары бар жергілікті үйлер қазақ ауылдарына тән емес — бұл ХХ ғасырдың соңында ата-баба жеріне қайта оралған

чех тұрғындарының мұрасы. Қариялардың естеліктеріне сәйкес, Ақтөбеден (1999 жылға дейін — Ақтүбинск) шамамен 120 км оңтүстікте орналасқан чех ауылы Бородиновканың негізі 1911 жылдың 9 маусымында қаланған. Дәл сол күні мұнда Бессарабиядан келген алғашқы төрт отбасы жеткен. Қазақ даласында жер алуға мүмкіндік барын олар газеттерден білген дейді. 3000 км-ден астам жолды еңсеріп, олар Ақтүбинскідегі қоныс аудару басқармасында тіркеліп, патша шенеунігімен бірге қоныс салатын жер таңдауға аттанды. Олар №28 учаскені — бұлақ пен үш көлдің жанындағы екі тас құдығы бар жазықты таңдады. Даланы көргендегі алғашқы көңілсіздік тез арада ауыр еңбекпен алмасты — егісті жыртып, қыс түскенге дейін қарапайым жертөлелер тұрғызу қажет болды. Алғашқы жылы негізгі қажеттіліктерді ресейлік билік қамтамасыз етті: Темірдегі қоныс аудару басқармасы тұқым, азық-түлік, құрылыс материалдары және қаржылай көмек берді. Дегенмен материал тапшы еді — орман болмағандықтан, тақтайларды Оңтүстік Оралдан жеткізуге тура келді. Қаратеңіз маңындағы климатқа үйренген қоныстанушылар қатал жергілікті қысқа дайын болмай шықты. Естеліктерге қарағанда, оларды қырылып кетуден жақын маңдағы ауылдың қазақтары құтқарған. Жергілікті халықпен қарым-қатынас алғашқы күннен-ақ достық сипатта болды. Чехтер келгеннен үш жыл өткен соң Бірінші дүниежүзілік соғыс басталып, онсыз да ауыр өмір жағдайларын одан әрі қиындатты. 1916 жылы АҚШ-тағы жерлестерінен азық-түлік тиелген бір вагон көмек жетті, ал 1922 жылы жаңа құрылған Чехословакиядан азық-түлік пен ауыл шаруашылық техникалары көмек ретінде келді. Ауылдың екі соғыс арасы кезеңіндегі өмірі жайлы мәлімет аз, бірақ мысалы, 1924 жылғы ЧСР Сыртқы істер министрлігінің есебінде құрғақшылық пен шегіртке шапқыншылығынан болған аштық туралы баяндалады.

1. Шығырлы ауылын солтүстіктен оңтүстікке қарай 2 км-ден астам ұзындықтағы Орталық көше кесіп өтеді — 2025 жылдың қысы (сурет: Эрик Лукас).

1. Деревню Шығырлы пересекает с севера на юг Центральная улица длиной более 2 км — зима 2025 года (фото: Эрик Лукас)

2. Шығырлы ауылындағы жергілікті мектептің алдындағы қирап бара жатқан ескерткіш — 2024 жылдың жазы (сурет: Эрик Лукас).

2.Разрушающийся памятник павшим в селе Шығырлы перед местной школой — лето 2024 года (фото: Эрик Лукас)

Бородиновка – кусочек Чехии посреди степи

Бородиновка (с 2000 года — Шығырлы) сегодня в значительной степени обезлюдившее село, которое по-прежнему разительно отличается от окружающей местности. Посреди бескрайней степи, в небольшом ущелье, она окружена высокими деревьями, лесом и обширным фруктовым садом. Местные домики с палисадниками и фруктовыми деревьями нетипичны для казахских сёл — это наследие чешских жителей, которые в конце XX века вернулись на землю своих предков. По воспоминаниям старожил,

основание чешского села Бородиновка, расположенного примерно в 120 км к югу от Актобе (до 1999 года — Актюбинск), датируется 9 июня 1911 года. Именно тогда сюда прибыли первые четыре семьи из Бессарабии. О возможности получения земли в казахской степи они якобы узнали из газет. Преодолев путь длиной более 3000 км, они зарегистрировались в Актюбинске в переселенческом управлении, откуда вместе с царским чиновником отправились выбирать место для поселения. Они выбрали участок под номером 28 — равнину у ручья и трёх озёр с двумя каменными колодцами. Первое разочарование от вида степи быстро сменилось тяжёлым трудом — нужно было вспахать поля и до зимы построить простые землянки. В первый год базовые потребности обеспечивали российские власти: переселенческое управление в Темире поставляло семена, продукты, строительные материалы и финансовую поддержку. Однако материалы были в дефиците — доски приходилось завозить с Южного Урала, так как поблизости не было лесов. Переселенцы, привыкшие к климату Причерноморья, оказались не готовы к суровой местной зиме. По воспоминаниям, от гибели их спасли местные казахи из близлежащего аула. Отношения с местным населением с самого начала были доброжелательными. Три года спустя после прихода чехов началась Первая мировая война, которая ещё больше усложнила и без того тяжёлые условия жизни. В 1916 году от родственников-земляков из США прибыл вагон с продовольствием, а в 1922 году помощь пришла и из новообразованной Чехословакии — продукты питания и сельскохозяйственные машины. О жизни общины в межвоенный период известно немного, но, например, отчёт МИД ЧСР из 1924 года сообщает о периоде голода, вызванного засухой и набегами саранчи.

Ұжымдастырудан атамекенге оралуға дейін

1920-жылдардың екінші жартысында жағдай біршама тұрақтанғандай болып, жерлестер ең ауыр сынақтарды еңсерді деп ойлаған сәтте, жаңа қиын кезең басталды — 1930-жылдардағы ұжымдастыру мен одан кейінгі сталиндік қуғын-сүргіндер. Сол уақытта кеңес билігі ауылда барлық шаруашылықтарды күштеп біріктіріп, «Достық» колхозын құрды. Ол біртіндеп ауыл тұрғындарының басым бөлігі үшін негізгі жұмыс берушіге айналды. 1940 жылы Сталиннің шығыс Польшаға басып кіруінен кейін Волыньнің сол бөлігінен шамамен 2000 чех Солтүстік Қазақстанға қоныс аударылды. 1941 жылы Бессарабиядан күштеп депортацияланған бірнеше туыстас чех отбасы да Бородиновкаға келді. Сол жылы нацистік Германияның Кеңес Одағына басып кіруімен бірге Бородиновкадағы чехтер майданға аттанды — бір бөлігі Қызыл Армия сапында, ал басқалары КСРО-дағы Чехословакия армиялық корпусы құрамында шайқасты. Ұлы Отан соғысының қасіреттерінен кейін жағдай біртіндеп тұрақталып, ауыл өзінің ең гүлденген кезеңін бастан кешірді. Бородиновкада дүкен, он бір жылдық мектеп, мәдениет үйі, пошта және емхана жұмыс істеді. Чехтер ауылда Қазақстандағы чех қауымдастығының өзегін құрады. Көптеген жерлестер басқа ауылдарда өмір сүргенімен, Бородиновка бүкіл қауымдастық жойылғанға дейін оның символдық орталығы болып қала берді. 1960-жылдардан бастап білім мен жұмыспен қамту қажеттілігіне байланысты ауылдан көршілес қалаларға көші-қон күшейді. Чех қауымдастығының елеулі бөлігі облыс орталығы Актюбинскіге қоныстанды, басқалары Темірге, Перелюбовкаға немесе Шұбарқұдыққа көшіп барды.

Жағдай Горбачёвтың қайта құру кезеңімен және әсіресе Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін түбегейлі өзгерді. Мәскеудегі билік орталығына бағынышты кеңестік кеңістікте славян этносының өкілі болып келген чехтер кенеттен жаңа тәуелсіз мемлекетте — өзіндік тарихына негізделген ұлттық болмыс пен мәдени бірегейлігін қалыптастырып жатқан елде ұлттық азшылық, яғни «жатжерлік» жағдайында қалды. Колхоздардың күйреуі, мемлекеттік құрылымдардың ыдырауы, қылмыстың өршуі мен жалпы тұрақсыздық

қоғамда болашаққа деген сенімсіздік пен үрей тудырды. Соның салдарынан жергілікті емес халық өздерінің тарихи отандарына жаппай қоныс аудара бастады, бұл көбіне қабылдаушы елдердің қолдауымен жүзеге асты. Кейбір чехтер әуелі көршілес Ресейге көшсе, ал 1994 пен 2007 жылдары репатриация мүмкіндігі ашылғанда «Адам құқықтары үшін» ұйымы мен Чехия Ішкі істер министрлігінің қолдауымен Чех Республикасына орала бастады. Барлығы шамамен 900 адам ата-баба жеріне қайта оралды, алайда чех тектес бірнеше ондаған тұрғын Қазақстанда әлі де өмір сүріп жатыр.

От коллективизации до возвращения домой

После стабилизации ситуации во второй половине 1920-х годов, когда казалось, что соотечественники пережили самые тяжёлые испытания, наступил новый трудный период — коллективизация 1930-х годов и последующие сталинские репрессии. В это время советская власть основала в селе колхоз «Дружба», в который были принудительно включены все местные хозяйства, и который постепенно стал основным работодателем для почти всех жителей деревни. В 1940 году, после сталинской оккупации восточной Польши, около 2000 чехов из этой части Волыни было переселено в Северный Казахстан. В 1941 году в Бородиновку прибыли ещё несколько родственных чешских семей, насильственно депортированных из присоединённой Советами Бессарабии. С началом нападения нацистской Германии на Советский Союз в том же году чешские жители Бородиновки вступили в борьбу — как в рядах Красной армии, так и как часть Чехословацкого армейского корпуса в СССР. После страданий Великой Отечественной войны ситуация постепенно стабилизировалась, и село пережило период наибольшего расцвета. В Бородиновке функционировали магазин, одиннадцатилетняя школа, дом культуры, почта и поликлиника. Чехи в Бородиновке составляли ядро чешской общины в Казахстане, и несмотря на то, что многие соотечественники жили за пределами этого села, Бородиновка оставалась её символическим центром вплоть до исчезновения всей общины. Основные волны миграции из Бородиновки в окрестные города происходили преимущественно с 1960-х годов и были связаны с потребностью в образовании и трудоустройстве. Значительная часть чешской общины переехала в областной центр Актюбинск, другие переселились, например, в Темир, Перелюбовку или Шубаркудук.

Ситуация начала меняться с приходом горбачёвской перестройки и особенно после распада Советского Союза. Чехи, которые до этого жили как представители славянского этноса в общем советском пространстве с центром власти в Москве, внезапно оказались в новом независимом государстве — в положении национального меньшинства, иностранцев в стране, которая после столетий начала формировать собственную культурную и национальную идентичность, основанную на самобытной истории. Крах коллективного хозяйства, распад государственных структур, повсеместная преступность и общая нестабильность в регионе вызвали в обществе глубокую неуверенность и страх перед будущим. В результате началась массовая миграция некоренного населения в страны своего происхождения — часто при поддержке стран назначения. Некоторые чехи сначала переселились в соседнюю Россию, а после открытия возможности репатриации между 1994 и 2007 годами начали возвращаться в Чешскую Республику при поддержке организации «Человек в беде» и Министерства внутренних дел Чешской Республики. Всего в страну своих предков вернулось около 900 человек, однако несколько десятков жителей с чешскими корнями остаются в Казахстане и поныне.